

Родне слова

штотомесячны навуковы і метадычны часопіс

10/2020

(394)

каstryчнік

ISSN 0234-1360

Я ведаю: трэба працаваць.
Іншага для мяне бадай што
і не дадзена... Магчыма,
гэта лёс паклаў на плечы
якіх-небудзь трыццацёх
людзей цяжар цэлага
народа, каб даведацца,
ці ёсьць мяжа сілам
чалавечым. І той, хто ўцячэ, –
той горш, чым дэзерцір.
Тamu што астатнім тады будзе
яшчэ цяжэй.

Уладзімір Караткевіч

новы лад сваёй любай, лірычны герой кажа і жартам, і ўсур'ёз (як многае і гаворыць У. Караткевіч у творах): *Дай я цябе пацалую, міная. / А каша? / Чорт з гэтай кашай, нарэшце.* Народныя выразы, вобразы і сюжэты, ужытая пісьменнікам у творах, – пацвярдзэнне яго любові да ўсяго роднага, да свайго народа, да Радзімы.

Аднак творца не толькі цытуе, у тым ліку і выразы іншамоўнага паходжання, ён сам аўтар выдатных афарыстычных выказванняў. **Афарыстычныя выслоўі** як надчасавыя маўленачыя адзінкі з абагульняльным сэнсам, найчасцей з высокім духоўным зместам, можна ўжываць у розных жыццёвых ситуацыях, а вопыт, змешчаны ў іх, варты пераймання. Уладзімір Караткевіч – пясняр зямлі беларускай, якому было што сказаць сучаснікам і нашчадкам, і ён гаворыць сёння праз мову сваіх твораў: *Але вечна тваім застанецца / Толькі тое, што ты аддаў; Тых, хто носіць небасхіл у сэрцы, / Нельга ні уджаліць, ні забіць; Не пагарджаць святым сваім мінулым, / А заслужыць яичэ, і вартым быць яго.*

Біблейскія прыёмы цытавання, згадвання ў мастацкім маўленні паняццяў, урыўкаў з тэкстаў рэлігійнага характару таксама ўласцівы творчасці пісьменніка: *Бог даруй, Бог – цябе памілуй, / Хай сабе і ў смяротнай журбе; Ноччу мулка. І шэпча яна ў невідно: / “Не паспее тройчы”... І вось у туман / Загарлае певень, што доўжыцца нач. / І чакае. Адказу няма; І кожны дом у агні буяным / Згарае купінай неапалімай.* У. Караткевіч гаворыць, што “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, і ве-рыць, што “на Беларусі Бог жыве” – і мы верым яго творчасці, яго малітвам – яму: “На Беларусі Бог жыве”, – / *I няхай давеку жыве.*

Віктар ІУЧАНКАЎ,
доктар філалагічных навук

У МОЎНАЙ МАЙСТЭРНІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА СІСТЕМНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ЭПІТЭТА І ЎКЛЮЧЭННЕ ЯГО Ў СТРУКТУРУ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

У творах Уладзіміра Караткевіча тропы яскрава перадаюць аўтарскія асацыяцыі, духоўны свет пісьменніка. У важных, істотна значных для спасціжэння ідэі твора выпадках назіраецца маніфестацыя аднаго віду тропа ў другі. Актуалізацыя пераноснага значэння найбольш прадуктыўная пры пераходзе парапанання (дзе вобраз узнякае шляхам сінтэзавання дзвюх самастойных лексем, аўяднаных злучнікам афарміцелем) у метафору, увасабленне, анта-

дасканалы ў словаўжыванні, дасканалы ў мудраслоўях – творча дасканалы аўтар, пра якога можна пісаць бясконца: каб паказаць адметнасць маўленая У. Караткевіча, трэба стварыць не адзін слоўнік; каб апісаць асаблівасці яго творчасці, трэба не адна кандыдацкая дысертация; каб спасцігнуць глыбіню яго таленту, убачыць яго вачыма, яго душою свет – можа не хапіць і жыцця:

Як моры, зоры і азёры,
Якія ў вечнасці забяру.
Свет ічодры.
Свет мяне паўторыць...
Ну, а не свет, дык Беларусь. –
Мне – досыць...

Аўтар не вызначае мяжы свайго літаратурнага жыцця, таму і сёння *каласіца* яго поле – *Куліковае поле любові* Караткевіча.

Паводле гістарычных звестак, Перасвет ведаў, што загіне, але яму важна было ўтрымацца ў сядле. І таму на двубой з Чалубеем, у якога не было ніводнай паразы, ён выехаў без даспехаў... І ён утрымаўся ў сядле, і гэта было залічана перамогай, і гэта натхніла многіх... *Але долі няма вышэйшай, – / Аднаму на тысячи исці!* І Уладзімір Караткевіч ішоў, таму ён быў, ёсць, будзе...

Спіс літаратуры

1. Лотман, Ю. М. О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста : Ст. и исслед. Заметки. Рецензии. Выступления / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1996. – 846 с.
2. Москвин, В. П. Стилистика русского языка : теоретический курс / В. П. Москвин. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 631 с.
3. Ономастыка Беларуси. Антропонимия : учебник / А. М. Мезенко [и др.]. – Минск : РИВШ, 2017. – 398 с.
4. Сучасная беларуская мова. Марфологія : дапаможнік / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2018. – 323 с.

Мова мастацкіх твораў

намазію (людзі, як каласы – каласы пад сярпом тваім; жанчына, як чазенія – чазенія; худы, як бізун – бізун).

Тропы дыферэнцыруюцца па семантычных, інфармацыйных задачах і мадыфікацыі ўнутры структурных тыпаў (разгорнутае парапананне, парапональны зварот, даданы парапональны, творны парапанання, а таксама субстантыўныя, вербалныя і іншыя парапананні). Асаблівае месца ў моўнай тканіне пісьменніка займаюць эпі-

тэты – вобразныя, мастацкія азначэнні прадмета.

Найбольш частотныя ў творах У. Карапкевіча эпітэты, выражаныя прыметнікам (ад'ектыўныя). Ад'ектыўны кампанент гэтай мадэлі размяшчаецца ў прэпазіцыі, постпазіцыі і ў прэпазіцыі і постпазіцыі адначасова да азначальнага слова.

Эпітэт, у якім прыметнік знаходзіцца ў прэпазіцыі, па паслядоўнасці размяшчэння слоў у словазлучэнні можна лічыць адпаведным прамому (аб'ектыўнаму) парадку слоў. У такім выпадку эпітэт-прыметнік па актуальнасці членення мае нейтральны стылістычны ефект і ў гэтым плане не акцэнтуе на сабе ўвагу: *Мядовы свіст невядомай птушкі – для гівала было позна – ля-цеў аднекуль з сонечнай лістоты* (К-сы-2, 107); *Ён гладзіў бязважкімі рукамі яе плечы* (К-сы-2, 20).

Адна з харектэрных асаблівасцей стылю пісьменніка – паўсюднае выкарыстанне эпітэта, ён можа ўваходзіць у склад кампаратыўнага звяна, вызначаць генітыўную метафору, канструяваць двайнью вобразнасць за кошт эпітэтаў прыкампаратыва, ствараць разгорнуты троп: *Глухая, як махровая сажа, ляжала над Альшанкай і, здавалася, над усім светамnoch* (ЧзА, 110); *З манашымі шапкамі стагоў* (Ід, 84); *Магутны, мяккі, як гэтая ночь, тэнтар пачаў знейкіх асабліва патаемных, глыбокіх таноў* (К-сы-1, 33); *Мяккія, ужо жывыя, удзячныя вясне дрэвы рыхтаваліся да вялікай сваёй штогадовой справы: прабіць пупышкі, выпусціць лістоту, даць свету і людзям зелень, прыгажосць, кісларод, літасціва прыбраць з паветра тое, што надыхалі людзі са сваімі заводамі, а пасля пажаўцесь ад гэтага і ад блізкага подыху зімы і, нічога не патрабуючы ўзамен, пакорліва, ціха і рагмана апасці долу* (ЧзА, 90). Апошні сказ (што харектэрна для ўсіх разгорнутых тропаў пісьменніка) насычаны эпітэтамі, ствараеца ланцужок імпліцитных азначэнняў. Такім чынам актуалізуецца найбольш распаўсюджаныя, ад'ёмныя тропы, дзе кожны вобразны элемент выконвае сігніфікатыўныя задачы, якія спрыяюць рэалізацыі сімвалічнага сэнсу. У. Карапкевіч выкарыстоўвае разгорнуты троп сінкрэтычнага характару (метафара – эпітэт – параўнанне, эпітэт – увасабленне – эпітэт і г. д.) звычайна ў пейзажных замалёўках.

Ад'ектыўны эпітэт, незалежна ад того, якім прыметнікам (па разрадзе якасным або адносным у якасным значэнні) выражаны, заўсёды харектарыстычна азначальны. Наглядна гэта праяўляецца ў ад'ектыўных эпітэтах, ад'яднаных у группу, дзе галоўны кампанент – азначэнне слова *вочы*. У эканомнай форме, рэалізуючы метанімічную суаднесенасць *чалавек = вочы*, пісьменнік малюе шэраг харектараў; эпітэтам

передаеца комплекс эмацыйных станаў, тып паводзінаў. Напрыклад: *Устаў і наблізіў да Алеся шалёныя вочы* (К-сы-2, 23); *Гарачыя, сінія цяпер, глядзелі на Алеся вочы* (К-сы-2, 177); *Гарачыя маладыя вочы, дым, слова з-пад самага сэруца...* (К-сы-1, 103); *Шэрыйя строгія вочы глядзяць на дарогу* (К-сы-2, 10); *Халаднаватыя вочы* (Уш, 9); *Рыгор паглядзеў на мяне халоднымі вачыма* (Дзп, 405).

Выразнай спецыфікай валодаюць эпітэты, у якіх прыметнік (адносны ў сваёй першааснове) развівае якаснае значэнне. В. Вінаградаў адзначаў, што граматычная розніца паміж якасным і адноснымі прыметнікамі вельмі рухомая і ўмоўная. Яна часцей за ўсё праходзіць унутры аднаго і таго ж слова, будучы абумоўленай дыферэнцыяцыяй яго значэнняў. Адносны прыметнік набывае ўласцівасці якаснага дзякуючы пераносу значэння.

Трапеізацыя адноснага прыметніка можа ісці па аналагах колеру: *васільковыя вочы* (К-сы-1, 45); *Дырэктар сеў на кукішкі, узяў у далоні галаву сабакі і пачаў глядзець у арэхавыя, залацістыя вочы* (Чаз, 320). У выразах *Дзівосныя сонечныя вочы глядзелі трошку ўгору* (К-сы-1, 74), *I Мсцілаву з ягонымі сонечнымі вачыма – дрэнна* (К-сы-1, 333) прыметнік *сонечныя* не толькі передае колеравую харектарыстыку, але і стварае складаны сінестэтычны атрыбут, які кваліфікуе суб'ект маўлення па сэнсарных параметрах, калі ўзнікае мадальнасць пад уздзеяннем раздражняльніка зусім іншай мадальнасці. Такім чынам адносны прыметнік атрымлівае якасць: прыметнік *сонечны* набывае альтэрнатыўны сэнс – ‘светлы, якія нясе радасць, справядлівасць’. У. Карапкевіч выкарыстоўвае з'яву сінестэзіі ў індывидуальна-аўтарскіх тропах, выражаячы тым самым суб'ектыўную мадальнасць, правільнае ўспрыманне якой магчыма толькі ў пераасенсаванні ўсёй сістэмы сінестэтычных апазіций у творчасці пісьменніка.

Вызначаючы сінестэзію як з'яву, калі адчуванне, што атрымліваецца з аднаго органа пачуццяў, спараджае адчуванне, якое адпавядае іншаму органу пачуццяў, Ю. Сцяпанаў адносіць яе ўзнінне ў часы рамантызму, калі наладжвалася і тэарэтычна асэнсоўвалася сувязь літаратуры, жывапісу і музыкі. Натуральная, у стылі У. Карапкевіча, дзе яўна адчуваюцца рамантычныя традыцыі, сінестэтычныя тропы набываюць асаблівасць гучанне. Яны адпостроўваюць духоўны свет герояў, праз канатацыю передаюць ацэнчаныя харектарыстыкі (*сонечныя вочы*). Індывидуальная-аўтарская сінестэтычныя эпітэты яскрава адлюстроўваюць мастацкую манеру апавядання, захапляючы чытача сутворчасцю. Напрыклад, пісьменнік у дыялогу Алеся і Майкі па-майстэрску

выкарыстоўвае сінестэзію: «Я цяпер ведаю, – скажаў ён. – Ты думаеш, ты дарэмна была барвянай у тым белым пакоі? Не, ты такая і ёсць». Ён глядзеў на яе дзіўнымі, зусім новымі, вялізнымі шэрымі вачыма. І ёй раптоўна стала страшна. «І валасы ліловыя... Усё ў свеце такое складанае. А мы нічога не ведаем. У ружы, напрыклад, блакітныя вячэрні пах. Ён гучыць, як струна віяланчэлі, калі яе кранеш у глухім пакоі. А ў бадзяка, у чартапалаха, пах пярэсты, чмяліны, і ён зусім як басовае «до». Незразумелыя вочы, здаецца, бачылі яе да самага дна. – А твае валасы пахнуць дурманам і таму, вядома, ліловыя (К-сы-1, 348). Часам сінестэтычныя эпітэты называюць метанімічнымі (І. Голуб), і гэта не супярэчыць іх сутнасці.

Пераход адноснага прыметніка ў якасны, што выступае ў функцыі азначэння назоўніка вочы, спрыяе раскрыццю характеристаў літаратурных персанажаў: Рысіныя вочы капітана мацалі на тоўн і ўрэшце сустрэліся з ястрабінімі вачыма Паківача, а потым з чорнымі дрымучымі вачыма Корчака (К-сы-2, 382); На крык сіні ўскінуў медзведзяватыя вочы (К-сы-2, 268); Як глядзяць на пана ягоныя ястрабінія вочы (К-сы-2, 370); Рысіныя вочы Мусатава абмацалі каня, кабрыялет, посташь Алеся (К-сы-1, 42).

Супастаўляючы лексічны склад кампаратыўных, метафарычных і іншых трапеічных адзінак, можна выяўіць асаблівасць, якая характарызуе стыль пісьменніка – актыўная рэалізацыя метанімі (вочы – чалавек).

На ўзорні словазлучэння лексема вочы – найбольш прадуктыўны элемент сістэмы трапеічных азначэнняў прымет, якасцей чалавека. Яна распаўсюджвае туго ці іншую характеристыку на ўвесь прадмет (прыватнае – агульнае), метанімічна аналагізуючы зусім розныя паняцці. Уніфікуюцца форма “чалавек, у якога ястрабінія вочы” ў “ястрабінія вочы” (“чалавек, як ястраб”) – адпаведная мастацкай рэчаіснасці характеристыка, якая замацавана моўнай практикай і ўдакладняеца канцэктам. Напрыклад, эпітэты ў прэпазіцыі да азначэння: Варона ўтаропіў на мяне свае чорныя мёртвія вочы (Дзп, 325); Урга пакасіць на ездака нервовым вокам (К-сы-1, 288); у постпозіцыі да азначэння: Ах, вочы, вочы! Шэрыя, пушыстыя ад век. З блакітнымі іскрачкамі (Сів, 200); Гляджу на яго вочы, нахабныя, сінія, дзёрзкія (Уш, 6); А ў той вочы раптам светлымі сталі больш ранейшага. Такія вочы, шэрыя, мяккія, невыказныя (Сів, 200); інтэрпазіцыі азначальна-агуламнага ў эпітэтнай групе: Невялікія, сінія з залатымі іскрынкамі, вочы хлопца былі цяпер задумлівія і мяккія (К-сы-1, 253).

У прозе У. Караткевіча ёсць ад'ектыўныя эпітэты, якія канцэктуючы развіваюць семную структуру канкрэтнага слова. Напрыклад, у словазлу-

чэнні жалезнае здароўе перанос значэння можна лічыць агульнамоўным: Бадай, адно жалезнае, цалкам мужыцкае здароўе дазволіла Алесю вытрымачь усе гэтыя выпрабаванні (К-сы-1, 63). У сказе Даўно абліяцелі дрэвы, даўно стала жалезнай грэзь на палявых дарогах, а снегу ўсё яшчэ не было (Чаз, 328) слова жалезны ўжыта аказіянальна.

Такім чынам, прыметнік можа становіцца якасным пры трапеізацыі: першаснае значэнне служыць базай для ўзнікнення другаснага, пераноснага. Для такой трансфармацыі характэрна вузкая спецыялізацыя па якасці. Кваліфікатыў становіцца канкрэтным у коле адной або некалькіх прымет, па якіх ідзе семантычны перанос. Адна інтэгральная прымета выразна вылучаеца ў прыметніках, якія выражают колеравыя аналогі. У іншых жа выпадках трапеізацыя ідзе па некалькіх інтэгральных прыметах: Нізкае сонца ўжо клала апельсінавыя адценні на лістому (ЧзА, 226); бронзавымі лістамі (Ід, 81); Не тое што мая варожская храпа (ЧзА, 14). Традыцыйна такія эпітэты называюць метафарычнымі.

Пераноснае значэнне эпітэтаў, выражаных адноснымі прыметнікамі, якія ў прэсупазіцыі развіваюць якаснасць (такія эпітэты заўсёды метафарычныя), дыягназуюцца інтэгральнай прыметай. Напрыклад, актуалізуюцца семы: 1) форма: крылатыя бровы (Ід, 81); 2) стан (стомленасць): цяжкая, чыгунная стома (Чаз, 250); 3) моц: чыгунная дзікай сіла (Дзп; 430); 4) інтуіцыя: сталёвая інтуіцыя (ЧзА, 11); 5) трываласць: каменныя сківіцы (Дзп, 406), стальныя сківіцы (К-сы-2, 342); 6) выгляд: бульдожы твар (Дзп, 376); цмочы твар (ЧзА, 249); 7) колер, уласцівасць: ватны туман (ЧзА, 48); колер: валасы залацістыя (Чаз, 262), залатое свято (Чаз, 289), залатое сонца (К-сы-2, 87), залатыя аблокі (К-сы-1, 249), залаты час (Дзп, 249), чарнільны змрок (Уш, 5) і інш.

Эпітэт у трапеічным плане можа падмацоўвацца і марфемным складнікам (суфіксам *-іст-*). У творах У. Караткевіча пераважае варыянт пераносу адносных прыметнікаў па семах “выгляд, колер”; першая па ступені распаўсюджанаасці з'яўляецца стылёвой рысай, другая набывае традыцыйны характар.

Асаблівай экспрэсіяй валодаюць празапепічныя эпітэты, у якіх семантычны зруш адбываецца па “ачалавечанай” прымече (увасабленне, празапапея). Яны могуць трансфармаваць значэнне па інтэгральнай прымече, заснаванай на пераасэнсаванні складанага прыметніка: Толькі што адгрымела першая навальніца. Нястрашная, грамыхліва-радасная, майская навальніца (К-сы-1, 323); Вялікасны маўклівы курган узвышаўся над імі, шызы ад пальну, ліловы ад верасу, сівы ад павуціння, спакойна-ганарлівы і высокі ўзяяны вольнага сіняга дня (К-сы-1, 210); Алесю не

хацелася стрэламі парушаць велічна-ласкавай цішыні (К-сы-1, 261); сілавусы Нёман (К-сы-1, 271). Увядзенне ў тэкст празапапеічнага эпітэта часам цягне за сабой з'яўленне ўвасаблення. Так, у першым выразе, дзе апісваецца навальніца, у стыльную атмасферу арганічна ўпісваецца троп: *I цяпер пад вонкамі старога ѡўлага дома аж шалеў ліловы і сіні бэз* (К-сы-1, 323). Празапапея перадае экспрэсію мастацкага вобраза: Майка Раўбіч збіраецца на баль у Загоршыну. Тому такая вясёлая і шчаслівая, таму і “*вялікі дом Раўбічаў аж віраваў у сумяштні і калатэчы*”, “*ніткі аж свісталі ў руках швачак*” і «*гэта ўсё ж было шчасце першага “дарослага” балю, шчасце першай “дарослай” бальной сукенкі: белай, у амаль белым, толькі трохі блакітным карункам чахле*». Садзейнічае кантэкстуальны рэалізацыі ўвасаблення і наступны выраз: “*Майка-май, Майка-май, – звінелі за вонкамі кроплі*”.

Часам празапапеічныя эпітэты называюць персаніфікованымі (Л. Турсунова). Наколькі гэта дакладна, дазваляе ўстанавіць разгляд таксаноміі “увасабленне – персаніфікацыя”, дзе апошніе адносіцца як прыватнае да агульнага. Празсваю спецыфіку персаніфікацыі не можа быць аформлена эпітэтам.

Словаскладанне ў прыметніках – важная крыніца трапеізацыі ў беларускай мове, гэтаму спрыяе імкненне да эканоміі, павелічэння сэнсавай ёмістасці азначэння, сінтэзаванага з розных часцін мовы (прыметнік, назоўнік, прыслоўе, дзеепрыметнік). Даследаванне эпітэтаў у творах У. Караткевіча пацвярджае думку пра тое, што ў беларускай мове прадуктыўнымі выступаюць словаўтваральныя мадэлі, па ўзорах якіх узікаюць складаныя прыметнікі: *Там расла маленькая яичэ груша, а вакол было залаціста-асмужана паветра канца жніўня* (К-сы-1, 199).

У прозе Уладзіміра Караткевіча ёсьць эпітэты, якія сінтэзуюць некалькі форм выражэння, ствараючы цэльнае апісанне прадмета: *Лавілі матылёў... імкнулі на святло соўкі, невыказнай пяшчотнасці вясёлкавыя маціцоўніцы, эльцызымы Вестувудзі, падобныя на кветкі архідэй. Гіганцкія, фантастычныя па афарбоўцы хвалістыя павінавочки-брамеі і павінавочки-артэміды, такія пяшчотна-зялёныя, бранзавыя, малахітавыя. Вялікія, часам з дэсертнью талерку, яны трапяяталі крыламі, аж нешта звінела і спявала ў паветры* (Чаз, 304).

Эпітэты ў алегарычным напаўненні могуць выконваць ролю кампазіцыйнай канстанты. Так, у першай частцы рамана “*Каласы пад сярпом твайм*” пры апісанні Доўгай Кручи пісьменнік канструюе эпітэты, выражаныя прыметнікам і дзеепрыметнікам, стварае разгорнуты троп: *I на гэтым строме, карэннямі ўгору, там-сям віселі сосны з залаці-*

тымі стваламі і свежай гліцай, віселі паміж небам і зямлём, скарлючаныя, перавітыя, як вязка змей, няскораныя ў сваім жаданні жыць там, дзе не здолеў і не захацеў жыць ніхто (К-сы-1, 174). У другой частцы рамана аўтар паўтарае троп, але ўжо з яскрава выражанай экспрэсіяй (семантызуецца *прадмет = чалавек, наяўнасць парцэляцыі, шматкроп’е, пералік*): *Сосны на Доўгай Кручи бачыў? – спытаў дзед. Алесь успомніў. ...Імклівы, дрыготкі, як страла ў палёце, Дняпро... Доўгае, з вярсту, і высокае, сажняў у пяцьдзесят, урвічча... Крыавава-чырвонае гліна... I на строме, карэннямі ўгору і свежымі шатамі ўніз – сосны... Вісяць... Бітыя, страшна скарлючаныя... Перавітыя, непрыступныя, самотныя... Няскораныя ў сваім жаданні жыць там, дзе не здолеў і не захацеў жыць ніхто* (К-сы-2, 235); *Дык гэта мы. Слабая абарвецца. Усякая іншая абарвалася б... акрамя нас... I ўсё* (К-сы-2, 235). У такіх разгорнутых тропах эпітэты выконваюць асаблівую вобразную нагрузку, таму што менавіта яны алегарычна ідэнтыфікуюць суб’ект і аб’ект парашнання.

Кампактная і эканомная форма выражэння пераноснага значэння – канструкцыя эпітэта з двух назоўнікаў, адзін з якіх – прыдатак, што сумяшчае ў сабе атрыбутыўную і предыкатыўную прыметы. Прыйдатак у эпітэце азначае ў сінтаксічным сэнсе прадмет або асабу, удакладняе і характарызуе іх з розных бакоў. У таксаноміі больш важны гіперонім, менавіта ў адносінах да яго ствараецца вобразная характеристыка. Трапеічны сэнс заўсёды мае гіпонім, які можа знаходзіцца ў прэпозіцыі і постпозіцыі: *мачаха-прагімназія* (К-сы-1, 282); *чалавек-жаба* (Дзп, 391). Не дыферэнцыруюцца падобным чынам эпітэты, што нарочтвуюць метафорычнае значэнне: *I стогадовы каштан ля тэррасы выкінуў тысячы конусаў-свечак* (К-сы-1, 58). У гэтым выпадку ўжытая метафора, бо суб’ект парашнання семантызованы. У эпітэце суб’ект эксплікованы, аднак вобразнасць двух тропаў мае адзіны механізм. Суб’ект парашнання інтэгруецца па аналогіі формы і колеру (конусы і свечкі) у аб’ект *конусы-свечкі*, рэалізуючы пры гэтым перанос значэння. У эпітэце гэтай мадэлі трапеічны працэс выражаны наступным чынам: суб’ект зямля → *сіраты* – *сіраты-земля* – [імпл. знач.] → эпітэт (Так шкада гэтых бедных людзей, гэтую *сірату-землю* (К-сы-1, 272). Суб’ект парашнання зямля намінуецца азначэннем *сіраты* з кантэксту і стварае характеристыку суб’екта.

У складзе эпітэты-дадаткі могуць выконваць роль дзейніка: *Вочы-правалы часам сустракаюцца з вачыма пана Юрый і змяжаюцца, як у стомленай птушкі* (К-сы-1, 212); *Веi-стрэлы Лаўра сярдзіта дрыжалі* (Сів, 180); дапаўнення: *Усё аддаваць жанчыне-сонцу і ўсім незлічоным чалавечым сусветам, якія жылі і рухаліся вакол*

(К-сы-2, 281–282); *Паўстала дзіўная будыніна, вузкая і высокая, змураваная з шэрага і ружовага каменя-дзікуна* (К-сы-1, 69).

Эпітэт можа ўваходзіць у склад выказніка: *А яна была птушка-весялышка...* (Ід, 8). Пры парцэляцыі ён набывае ўласцівасць намінатыўнага сказа: *Таму, што гэтае дрэва цяжка жыве. І мала жыве. Год восемдзесят. Укарэніца на галькавых косах, на градах. Там, дзе нішто не можа расці. Першай з'яўлецца на новых наносах, нават на скамянелай лаве ля ручаёў. Дрэва-піянер.*

Назоўнік-прыдатак дапасуецца да азначальнага слова ў склоне. Азначальны назоўнік (эпітэт) сінтаксічна “паводзіць” сябе як прыметнік: яго склон у придатку, як і ў прыметніка, з’яўлецца прыпадабняльным склонам (Л. Тэлія). Дапасаванне ў родзе адсутнічае, неабязвязковое супадзенне родавых значэнняў назоўнікаў: *Чуб-салома такая бывае трошкі ржавая* (Уш, 6); *І гэта была брама-праём, брама-тунэль, брама-ўваход у пячору страшнага гіганта-волата са злоснай казкі* (ЧзА, 91).

Эпітэты-прыдаткі – прадуктыўны прыём адлюстравання прадмета ў мэтанакіраваным стылістычна дзейсным выражэнні. Такім спосабам падкрэсліваецца цэласнасць абазначэння і абазначальнага, пераноснае значэнне аб’ядноўваецца ў адной лексеме і ўваходзіць у склад мастацкага тэкstu як функцыянальна-стылёвы элемент прэсупазіцыі.

Назіраецца разнастайнасць форм выражэння эпітэтаў, багатая экспрэсійнасць, выяўленчансць, арыгінальнасць вобразных характарыстык, унікальнасць іх марфалагічнай будовы. Сістэма тропаў у творах пісьменніка – крыніца творчай ініцыятывы, тропы спалучаюцца ў адзіную сістэму, актыўна ўдзельнічаюць ва ўвасабленні ідэі мастацкага тэкstu.

У мове мастацкіх твораў Уладзіміра Караткевіча ўнікальным спосабам пабудовы эпітэта можна назваць мадэль, выражаную катэгорыяй стану. Гэтая канструкцыя выклікае асаблівую цікавасць. Вядома, што пытанне катэгорыі стану (предыкатывы, безасабова-предыкатыўныя слова, предыкатыўныя прыслоўі) як часціны мовы і сёння мае дыскусійныя характеристары. Пры трапеічнай інтэрпрэтацыі асобныя слова катэгорыі стану змяняюць сваё першаснае лексічнае значэнне і выступаюць у ролі вобразных характарыстык.

Дынаміка і предыкатыўнасць характарыстык не дазваляе правесці рэзкую мяжу паміж гэтай мадэллю эпітэта і метафарай. Аднак азначальныя ўласцівасці катэгорыі стану ў трапеічным сэнсе больш выразныя. Тэхніка семантычнага працэсу катэгорыі стану мае прыватныя адрозненні ад ужывання ў пераносным сэнсе ў якасці эпітэта іншых часцін мовы. Калі прыметнік служыць

азначэннем канкрэтных прадметаў, а прыслоўе характарызуе дзеянне, прымету, то катэгорыя стану рэалізуе больш шырокое вобразнае ўяўленне, што пацвярджаецца спалучэннем яе з акаличнаснымі словамі (*кругам, усё*), таму і ахоп вобразнымі характарыстыкамі больш аб’ёмны і глубокі. Катэгорыя стану не менш за іншыя часцін мовы “гатовая прыняць” пераноснае значэнне ў мастацкім тэксле, рэалізоўваецца парадыгматычныя магчымасці толькі ёй уласцівым інтэгральнымі прыметамі, тым самым яскрава адлюстроўваецца індывідуальна-аўтарскія асацыяцыі.

У працэсе семантычнага пераносу предыкатывы (катэгорыя стану) выкарыстоўваюць магчымасці, закладзеныя на моўным узроўні, і рэалізујуцца на маўленчым – у тэксле. Некаторыя з іх традыцыйныя: *I на сэрыцы было лёгка, таму што ў нас, ваякаў, ад нараджэння заўсёды лёгка на сэрыцы, калі мы жывыя* (Сів, 138). Індывідуальна-аўтарскія эпітэты ўтвараюцца пры семантычным зруху лексемы, якая ўключаецца ў кантэкст зыходзячы з мэтанакіраванага выбару семічнага элемента са структуры канкрэтнага слова: *Няхай*. У цябе ѡёпла. *I ты ўесь, і скураю і нутром, падрыхтаваны да вялікай Работы, адзінага пэўнага, што ў цябе ёсць* (ЧзА, 10). Пры парцэляцыі пераноснае значэнне стану яшчэ больш актуалізуецца: *Раўло, сыпала іскры, несла* (К-сы-2, 217).

Эпітэты-предыкатывы, суадносныя з дзеясловам, больш праяўляюць метафарычныя характеристары, чым вытворныя ад прыметнікаў: *Усё вакол чырванела, блелла, жаўцела* (К-сы-1, 295) і *Глуха і бязлюдна было тут* (Дзп, 349).

Вялікую экспрэсію набываюць эпітэты-предыкатывы пры афарбоўцы эмацыйнага стану літаратурнага персанажа ў дачыненні да апісання сацыяльнага асяродку: *Цесна, задушліва, убога па думцы, абмежаваныя настаўнікі* (К-сы-1, 269).

Вобразныя сродкі Уладзіміра Караткевіча даступныя шырокаму чытачу. Але ў даступнасці і прастаце асацыяцый хаваецца глубокое разуменне псіхалогіі жыцця, асаблівае адчуванне свету. Менавіта эпітэты яскрава адлюстроўваюць эмацыйны стан пісьменніка, ствараюць экстра- і інтраінгвістичную базу арганізацыі высокамастацкіх твораў.

Прынятая скарачэнні

Дзп – Дзікае паляванне караля Стаха // Караткевіч У. З вякоў мінулых. – Мінск, 1978; Ід – Ідэлія ў духу Вато // Караткевіч У. З вякоў мінулых. – Мінск, 1978; К-сы-1 – Караткевіч У. Каласы пад сярпом тваім. – Мінск, 1968. – Кн. 1; К-сы-2 – Караткевіч У. Каласы пад сярпом тваім. – Мінск, 1981. – Кн. 2; Сів – Сівая легенда // Караткевіч У. З вякоў мінулых. – Мінск, 1978; Уш – У шалашы // Караткевіч У. Блакіт і золата дня. – Мінск, 1961; Цыг – Цыганскі кароль // Караткевіч У. З вякоў мінулых. – Мінск, 1978; Чаз – Чазенія // Караткевіч У. Выбранныя творы: у 2 т. – Мінск, 1980; ЧзА – Караткевіч У. Чорны замак Альшанскі. – Мінск, 1983.